

Adela DRĂUCEAN

DE LA PROVERB LA AFORISM ÎN OPERA LUI IOAN SLAVICI

Copyright © 2013, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DRĂUCEAN, ADELA ILEANA

De la proverb la aforism în opera lui Ioan Slavici /
Adela Drăucean. - București : Pro Universitaria, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-636-2

821.135.1.09 Slavici,I.

929 Slavici,I.

Referenți: Prof. univ. dr. I. Funeriu
Conf. univ. dr. Florica Bodiștean

**„Opera lui Slavici cuprinde, ca a oricărui *Aufklärer*,
un număr considerabil de «aforisme»,
prin care propune «învățăături»,
cu scopul de a lumina poporul.”
(D. Vatamaniuc)**

CUVÂNT-ÎNAINTE

Interesul lui Ioan Slavici pentru genul aforistic și enigmatic se poate repera cu ușurință analizând opera scriitorului, interes manifestat prin culegerea, teoretizarea și întrebuițarea lui în textele sale. Apelul la discursul gnomic face ca opera scriitorului să se încadreze perfect în textele epice ardelenesti din care se degajă „sucul etic”. Creația ce cultivă eticul, Slavici a luat-o din „trăirea îndelungată cu marea masă țărănească a Ardealului, și dintr-o cunoaștere adâncă a ei” (BREAZU, 1937: IX). Așa se face că limba eroilor săi este mai mult una vorbită, decât scrisă, presărată de expresii paremiologice care concentrează un adevăr recunoscut de majoritatea vorbitorilor.

Influența literaturii populare asupra stilului de povestitor al scriitorului ardelean se poate sesiza pretutindeni în operă. Ion Breazu a remarcat că această înrâurire răzbate chiar și în scrierile memorialistice (1937: VIII–IX), prin folosirea unor zicători sau proverbe de tipul: „Căci vorba veche, obrazul subțire cu cheltuială – azi foarte mare – se ține”, „Să deie cine are de unde, căci de aceea gaură-n cer nu se face”, „Ai, Doamne, milă de el și dă-i ceea ce nu are!”, „Am rămas ca țiganul la pagubă” (*Închisorile mele*). Drumul de la proverb la aforism este destul de scurt. Având modelele populare, Ioan Slavici va plăsmui el însuși cuvinte gnomiche pe care le va insera în creațiile sale.

Majoritatea lucrărilor care se ocupă cu studierea proverbelor, aforismelor, tratează originea, structura, frecvența lor și foarte puține abordează funcțiile pe care gnomiile, sub diverse forme, le au într-un anumit text al unui scriitor. Acest lucru a constituit un imbold pentru a aborda acest subiect, aplicat pe opera lui Ioan Slavici. Alte impulsuri au fost afirmațiile cercetătorilor Mihai Pop și Pavel Ruxăndoiu: „Apariția unui proverb într-un context narativ, de exemplu, duce la îmbogățirea conținutului acestuia, prin raportarea lui directă la un adevăr general; în același timp, duce la accentuarea momentului la care se referă, la specificarea lui în mod deosebit, fapt care determină o evidențiere a lui

în cadrul narațiunii. În cursul narațiunii, proverbele apar în momente caracteristice, subliniindu-le în mod deosebit și contribuind, în felul acesta, la dezvăluirea mesajului propriu-zis al creației în ansamblul ei, la dezvăluirea poziției pe care naratorul o are, în spirit popular, față de faptele pe care le zugrăvește” (1990: 239–240) și ale lui Pompiliu Marcea: „S-ar putea extrage, din întreaga operă a lui Slavici, un adevărat dicționar de maxime și cugetări, nu puține dintre ele de o adâncime indiscutabilă” (1978: 348–349). Astfel, am pornit cercetarea folosind drept suport ediția critică a operei lui Ioan Slavici, *Opere*, vol. I–VII, (I. *Povești – Addenda – Nuvele*; II. *Nuvele*; III. *Postume – Din periodice – Teatru*; IV. *Mara – Din bătrâni. Manea*; V. *Din două lumi – Cel din urmă Armaș – Corbei – Din păcat în păcat – Revoluția din Pârlești – Vântură lume*; VI. *Amintiri – Lumea prin care am trecut – Închisorile mele – Fapta omenească. Din manuscrise – Varia*; VII. *Dicționar monografic de opere literare – Dicționar biografic de personaje*), ediție îngrijită, studiu introductiv și cronologie de Dimitrie Vatamaniuc, București, Editura Național, 2001.

Pentru o tratare cât mai cuprinzătoare a temei, cât și din rațiuni pedagogice, vom analiza rolul gnomiilor din opera slaviciană urmând trei criterii: 1. al poziției, 2. al importanței în text la nivel epic și la nivel caracteriologic, 3. al stilisticii. Primul criteriu amintit ne oferă posibilitatea de a vorbi despre funcția *prevestitoare* și cea *conclusivă*, cel de-al doilea, despre funcția *moralizatoare*, *cea de a reda o situație, ironică, portretizatoare* sau *caracteriologică*. Iar suma acestor funcții, în cele din urmă, dă naștere funcției *stilistice*. Pentru a da o imagine cât mai clară asupra importanței deținute de cuvintele aforistice în creația slaviciană am alcătuit un corpus al lor.

Lucrarea de față propune o nouă lectură a operei lui Ioan Slavici, întrebuițând grila proverbelor și aforismelor.

Capitolul I

DELIMITĂRI CONCEPTUALE PRIVIND DISCURSUL GNOMIC

Scriitorii, precum Ioan Slavici, au fost cei care au răspândit prin opera lor producțiile populare, dar și propriile lor cugetări, cu alte cuvinte s-au servit de discursul gnomic.

Literatura populară a imprimat literaturii culte caracteristica de purtător al etosului, al specificității unui popor, al „universului mental care i-a dat naștere întocmai cum un ciob de oglindă păstrează același lucru ca și întregul din care s-a desprins” (ELIADE, 2004: 7). Cu alte cuvinte, literatura populară este purtătoarea unei spiritualități ce se transmite literaturii culte. Legătura dintre cele două literaturi se perpetuează permanent, mai ales prin formulele concise și încărcate de semnificații ce aparțin discursului gnomic.

Pentru a înțelege rolul folosirii acestui discurs în opera slaviciană este necesar mai întâi să facem unele precizări privind speciile literare ce au un caracter gnomic.

Numărul restrâns de cuvinte dintr-o *gnomie* a facilitat memorarea, întrebuințarea frecventă în vocabularul activ și a determinat circulația ei cu o viteză uimitoare pe cale orală, de la o zonă la alta, ajungând un bun al tuturor pe care-l regăsim și în textele scriitorilor. În același timp, gnomia, în varianta ei de *proverbia rustica*, a inspirat pe autorii de texte culte încât au creat ei înșiși, ajungându-se astfel la tipul de *voces sapientium*. Din categoria de cuvinte tipice de factură populară fac parte *zicătorile* și *proverbele*. Des, acestora li se spune generic: *ziceri*, *zicale*, *proverbe*, *parimii*, *paremii*, *vorbe*, *vorbe vechi*, *vorbe adânci*, *vorba ăluia*, *vorba bătrânească*, *vorba din bătrâni*, *cuvinte din bătrâni*. În lumina ei, *vorba* apare ca o expresie impersonală și de mare vechime, de unde precizarea *bătrânească*, *veche* sau *din bătrâni*, care o înzestreaază cu autoritate. *Zisa*, *vorba* este purtător de înțelepciune,

deoarece vine *din bătrâni*. Când aceste creații vin din sfera literaturii culte vorbim despre: *aforisme, cugetări, sentințe, maxime, dictoane, panseuri, apoftegme, gnomii*. Între varianta populară și cea cultă nu există o echivalență totală, deoarece, după cum afirmă și Gheorghe Vrabie: „între cele două sfere sunt deosebiri de esență și structură formală” (1978: 279). Diferența constă mai ales în faptul că *proverbia rustica* are un creator anonim, comunică aspecte din viața omului într-un mod asociativ, iar *voce sapientium* are o materie într-un spirit propriu scriitorului.

De-a lungul timpului s-au dat numeroase definiții proverbului care-i recunosc obârșia populară, concizia, expresia lingvistică. În *Dicționarul explicativ al limbii române* proverbul este definit ca „învățătură morală populară născută din experiență, exprimată printr-o formulă eliptică sugestivă, de obicei metaforică, ritmică sau rimată” (DEX, 1998: 863). Însă, deseori, accentul cade pe natura sa filosofică, pe calitatea de a exprima o diversă și bogată experiență de viață, probată în procesul dialectic al înfruntării omului cu lumea. Pe bună dreptate, scriitorul francez Rivarol spunea că: „proverbele sunt fructul experienței tuturor popoarelor, bunul simț al tuturor secolelor, redus în formule” (RIVAROL *apud* RUXĂNDIOIU, 1967: 184).

Din cele afirmate anterior remarcăm rolul important al experienței în plăsmuirea proverbului, acea pățanie sau întâmplare care a generat o anumită judecată cu nota repetabilității. Din punct de vedere experiențial putem face o comparație între proverb și mit. După cum afirmă Mircea Eliade „mitul povestește o istorie sacră: el relatează despre un eveniment care a avut loc în timpul primordial” (ELIADE, 1978: 150). În cazul mitului, fapta inițială se recunoaște și astăzi datorită sacralului, iar în ceea ce privește proverbul, care este lipsit de componenta sacrală, fapta, evenimentul, care i-a dat naștere, nu se mai cunoaște. Astăzi cunoaștem doar îmbinarea cuvintelor gnomice ce s-au perpetuat din generație în generație pe cale orală. Mitul menține fapta inițială exemplară printr-o scurtă narațiune, în timp ce proverbul eludează narațiunea și conservă doar simpla ei concluzie concentrată. Dacă mitul are viață prin repetabilitate, prin intermediul ritualului, atunci proverbul există tot prin repetabilitatea rostirii sale în situații care îl rezumă, prin intermediul „ritualului” lipsit de gestică, dar păstrător de

îmbinări memorabile de cuvinte (DRĂUCEAN, 2011: 180–181). În *Principii de estetică*, G. Călinescu se referă la „ritul” gnomiilor, al sentințelor, spunând că: „[...] sentințele sunt prin definiție banale, reprezentând judecăți de mult analitice. Omul și-a condensat totdeauna experiența în sentințe, iar aceste sentințe, când sunt generale, au mișcarea unor versete de ritual, a unor oracole. Sufletul nostru e uimit de străvechimea și gravitatea lor. Dar în gnomism nu raportul în sine e liric, ci dicțiunea lentă, sacerdotală și ceremonială” (CĂLINESCU, 1996: 57).

Cuvintele sapiențiale au constituit și reprezintă un manual de morală populară și un cod de norme de comportament, deoarece ele sintetizează în formule limpezi, bogate în sensuri, date ale experienței umane. Iar Iuliu Zanne, în *Prefața* la culegerea sa monumentală de proverbe, în zece volume, aprecia aceste creații ca fiind „rămășițele primelor încercări de legislațiune” (ZANNE, 1959: XVII).

Aplecându-se și asupra discursului gnostic, scriitorul și filosoful Lucian Blaga, în lucrarea sa de aforisme *Discobolul*, considera că „în proverb se rostește înțelepciunea omului care pătimește într-un chip sau altul în freamătul lumii. Proverbul este înțelepciunea omului pățit, iar nu simplu al omului cu experiență, care privește lumea ca spectacol” (BLAGA, 1945: 4). Blaga se referă la o experiență analizată în detaliu, trăită conștient, în anumite situații obiective și cu un statut aparte, care are însă marca repetabilității. Cu alte cuvinte, proverbul se naște dintr-o experiență amară sau dulce a vieții, dintr-o pățanie memorabilă prin caracterul ei ieșit din comun. Dificultatea la definirea proverbului o recunoaște însuși Blaga: „Proverbele sunt aforismele poporului, dar ele au un *ce* greu definibil, aproape cu neputință de realizat unui creator cult, anemiât de îndoielile reflexiei: un firesc, ce înduplecă inima și inteligența cea mai incoruptibilă, o grație a întâmplătorului, ceva mai presus de bine și rău, ceva mai presus de adevăr și neadevăr” (BLAGA, 1969: 272).

Este de remarcat și referirea mai nouă despre proverb a cercetătorului Gál László, care se alătură părerilor anterioare prin afirmația că acesta poate fi luat „în considerare în legătură cu istoria cunoașterii umane” și că este purtător „de experiență umană sedimentată în formă lingvistică” (GÁL, 1999: 76).

Enumerând atâtea opinii legate de proverb, se cade să ne referim la această specie din perspectiva scriitorului a cărui operă este obiectivul prezentei cercetări.

În studiul *României din Ungaria, Transilvania și Bucovina (Die Rumänen in Ungarn, Siebenburgen und der Bukovina)*, publicat în 1881, se găsește o încercare de clasificare a „genurilor” literaturii populare unde prin *vorbe* Slavici înțelege proverbele, zicătorile, ghicitorile, chiotele, cimiliturile și snoavele: „Aceste moduri de vorbire, proverbele și cuvintele ce amintesc o povestioară (cum e *se ține de către pădure, fuge mâncând pământul, caută pește pe brazdă* etc.), românul le numește *vorbe*; dacă unul nu înțelege cuvântul, atunci întreabă: *cum vine vorba asta*, cum se potrivește cu restul, sau *unde bate vorba asta*, ce se urmărește prin ea? După aceasta se povestește *povestea vorbeii*, istoria cuvântului” (SLAVICI, XIII, 1984: 731). Se observă din această afirmație legătura strânsă dintre *vorbă*, „*cuvântul înaripat*” și o poveste, relatarea întâmplării care a dat naștere proverbului.

După doi ani (1883), în studiul *Literatura poporană* aceste specii au fost tratate separat, într-o formă simplă și clară. Între cele șaptesprezece specii, numite de el „genuri”, se găsesc *vorbele* și *proverbele*. Aceste două categorii au o deosebită valoare pentru vechimea lor, ele făcând parte din „fondul cel mai vechi al poeziei populare române”.

Din materialul teoretic referitor la *vorbe* aflăm că ele sunt „o comoară comună tuturor”, „expresiuni figurate”, păstrate din limba populară și născocite din necesitatea omului de a vorbi „mai mult în pilde și cu înconjur, iar nu verde-n față” spre a nu supăra pe nimeni. *Vorba, cuvântul înaripat* sau *vorba cea veche* nu s-a plâsmuit „din inspirația momentană” a celui ce o rostește, ci după o întâmplare relatată printr-o snoavă sau poveste și constatarea îndelungată a repetabilității ei. Legătura dintre *vorbă* și snoavă sau poveste îi dau primului valoare literară, deoarece „*vorba* este un fel de asigurat asupra comoarei de snoave și povești, moneta curentă a literaturii populare”. Acest „gen” nu poate să fie înțeles decât de știutorii poveștii la care se referă.

Printre *vorbe* se numără și *proverbul* „*tot vorbă* numește românul și *proverbul*” din cauză că „cele mai multe proverbe sunt *morală* a

vreunei snoave”. Slavici, dând definiția proverbului, îi subliniază forma succintă și aspectul hazliu: „Proverbele sunt adevăruri și observațiuni făcute mai ales asupra vieții practice și exprimate în o formă concisă, în mod mai mult ori mai puțin aforistică și adeseori hazlie” (SLAVICI, X, 1981: 175–176).

Uitarea faptei, a evenimentului care a dat naștere proverbului, facilitează născocirea altor fapte sau evenimente ce se potrivesc unei anumite parimii. Poate posibilitatea de a broda în jurul unui proverb noi povești îl determină pe scriitorul ardelean să insereze în operele sale asemenea „cuvinte înaripate” (SLAVICI, XIII, 1984: 731). Pentru opera lui Ioan Slavici aceste formule lapidare devin mărci stilistice și indică tipul de oralitate.

Din afirmațiile făcute de scriitor în cele două articole se poate observa strânsa legătură dintre *ziceri* și *proverbe*, dar și absența unei demarcații dintre cele două. Însă, literatura de specialitate face această diferențiere. *Vorba*, *zicerea* sau *zicătoarea* este o exprimare figurată în care imaginea își primește înțelesul prin transfer metaforic. Deoarece își dezvăluie sensul numai în chip metaforic, *zicătorile* devin intraductibile cuvânt cu cuvânt. Astfel că: „a bate șaua” (*Zâna Zorilor*), „ca și stelele din cer”, „ca raza soarelui”, „cu ochii ca ceapa” (*Florița din codru*) își pierd sensul uneori prin traducere în alte limbi. Textul în care e inserată zicătoarea indică faptul că transferul metaforic se face întotdeauna asupra unui caz particular. Aceste cuvinte tipice au o structură logică de tipul *pars pro toto*, iar înțelegerea lor presupune completarea întregului prin contiguitate logică. Din această cauză „zicătoarea are întotdeauna formă flexibilă, întrucât trebuie să se acorde gramatical cu propozițiunea în care e inserată ad-hoc, doar sub forma generală a inventarierii lor îmbracă haina infinitivală tipică definițiilor” (BÂRLEA, II, 1983: 317).

Proverbul, spre deosebire de zicătoare, are o structură independentă, el fiind alcătuit din două propoziții logice cu intenția de a semnaliza relația dintre ele, care pot lua forma a două propoziții gramaticale. Trebuie subliniat faptul că proverbul enunță o situație particulară, care prin transfer metaforic dobândește putere de generalizare. Cu cât proverbul acoperă o sferă semantică mai largă, cu atât este mai frecvent pe buzele interlocutorilor, mai cunoscut și mai desăvârșit ca realizare literară.